

THOMAS S. SZASZ: JOG, SZABADSÁG (VAGY) PSZICHIÁTRIA?

Thomas S. Szasz, M. D., Law, Liberty, and Psychiatry — An Inquiry into the Social Uses of Mental Health Practices — Collier Books, New York, 1968

„Az emberiség legnyomorultabbjai, legebryomottabbjai és legtehetetlenebbjei iránt igyekszem rokonszenvet kelteni, amikor azt bizonyítom, hogy mennyi szükségtelen zsarnoksággal bánnak velük azok — nevétséges szinten —, akik azt állítják, hogy gyógyítanak, de valójában kínoznak és rombolnak.”

John Perceval (1838)

A fenti idézettel vezeti be Thomas S. Szasz könyvének negyedik fejezetét (Commitment of the Mentally Ill). Ezzel megadja a fejezet és a könyv magvát, és kifejezi Szasz állásfoglalását is.

De az író célja nem csak a rokonszenv felkeltése, hanem az elmebeteg jogaiért való sikraszállás. Erélyesen követeli az emberekkel való egyenlő bánásmódot az amerikai társadalomban uralkodó helyzet kritikái bemutatásával. Konkrét javaslatai az uralkodó helyzet megváltoztatására irányulnak.

Az USA-ban évente akarata ellenére kb. 250 000 ember kerül elmeegógyintézetbe. Az így letartóztatottak száma viszont meghaladja az egymilliót. Az ilyen szabadságfosztást a következő érvekkel magyarázzák, illetve igazolják: 1. az egyén elmebeteg vagy pszichotikus; 2. önmagára nézve ártalmas; 3. másokra nézve veszélyes; 4. az egyén szellemileg beteg, ezért kórházi kezelést igényel, de mint szellemi beteg nem fogja föl saját állapotát és a kezelés szükségességét.

A pszichiátriának, mint társadalmi intézménynek az a feladata, hogy megvédje a társadalom azon tagjait, akik a szellemi betegség valamely fajában szenvednek. Ezt a védelmet elmeegógyintézetek révén valósítja meg. A beutalás meghatározatlan időre szól — mindaddig, amíg a kezelést igénylő fél föl nem gyógyul, vagy gyógyíthatatlan, másokra nézve veszélyes.

Az ilyen beutalás alapja azonban nem elég szilárd:

1. a pszichiátria, mint tudomány még nem elég fejlett — ezért maguk a tudósok sem tudnak megegyezni abban, mi is tulajdonképpen a szellemi betegség: elmebaj, lelkibetegség, vagy lelki zavar — az agy megbetegedésének, kóros elváltozásának a jele-e, vagy az életben felmerülő nehézségek megnevezése, illetve neve,

2. mi a veszélyesség meghatározása — erre megfelelő magyarázat nincs. Milyen mérce alapján történik az emberek veszélyessé nyilvánítása? Miért veszélyesebb (magára és másokra nézve is) egy paranoiás, akinek az a képzelete, hogy üldözik, vagy egy ittas gépkocsivezető, mikor az utóbbi több embert megöl vagy nyomorékká tesz, mint az előbbi?

Az elmeegógyintézetbe utalás akárcsak a bebörtönözés — nem egy jogrendszerben — a polgári jogok egész sorának elvesztését is jelenti: szavazati jog, nem köthet érvényes jogügyleteket vagy házasságot, nem válhat el stb.

Kétféle letartóztatás különböztethető meg aszerint, hogy a polgári vagy a bűnvádi eljárás előírásai szerint történik-e. Az előbbi eljárás alapján azon személyek letartóztatása történik, akik nem követtek el semmilyen bűncselekményt, esetleg a jelentéktelenebb,

kisebb bűnözők is ide sorolhatók, akik ellen nem indítanak eljárást, hanem állami vagy magán elmeegógyintézetbe utalják. A bírósági tárgyalást váró bűnözőket és az elmebetegség miatt felmentett vádlottakat (defendants acquitted by reason of insanity) a bűnvádi eljárás előírásai alapján a bűnöző elmebetegek állami kórházába (state hospital for the criminally insane) utalják. A beutalás automatikus.

Csak a beszámítható bűnöző felelős az elkövetett bűncselekményért — a büntetőjogban ez ma általánosan elfogadott elv. A beszámíthatóság, illetve a beszámíthatatlanság megállapítása szakértelmet követel — a bírók, a pszichiáterek meghatározott fokú közreműködését igénylik. Ez a tény a jog pszichiátrizálódásához vezethet. A pszichiáter szakvéleményének négy alapkérdésre kell megfelelnie: 1. szellemi képessége alapján a vádlott képes-e részt venni bírósági tárgyaláson? 2. a terhelő bűncselekmény elkövetésének pillanatában elmebeteg volt-e? 3. ha az állítólagos bűncselekmény elkövetésekor elmebeteg volt, társadalomellenes viselkedésének oka elmebetegség-e? 4. felelős-e a vádlott tetteiért? Szasz szerint az ilyen információknak „titkos rekeszük” is van, melynek alapján a bíróság a „fej vagy írás” játékszabály értelmében hozza meg döntését, illetve ítéletét. Ha a vádlott szakvélemény alapján felelős tetteiért — beszámítható és bűnös — a bírók lelkiismeret-furdalás nélkül börtönbüntetésre ítélik; ha tetteiért nem felelős — mert elmebeteg —, automatikusan elmeegógyintézetbe utalják. A bíróság nem ítéltet börtönbüntetésre olyan személyt, aki már elmebeteg — ő ugyanis már meg van büntetve: betegnek lenni annyit, mint szenvedni. Ez azonban nem rekeszi ki a bíróság és a társadalom azon törekvését, hogy a tettet megbüntesse, vagy végső fokon ellenőrizze, hanem csak eltéríti eredeti céljától: a pszichiáter szakvéleménye a nyílt büntetést tiltja, de a terápia alakjába rejtett büntetést ápolja. Ahelyett, hogy a vádlottat meghatározott időre bebörtönöznék, meghatározatlan időre elmeegógyintézetbe zárják, amely élete végéig is eltartat. E döntés várható magyarázata: „Ha a bűnöző túlságosan beteg ahhoz, hogy megbüntessék, akkor biztosan eléggé beteg ahhoz, hogy gyógykezelésben részesítsék.” (114 old.)

Az író mindezt elveti: az embereket nem lehet semmilyen pszichiátriai mérce alapján elmebetegekre, illetve örültekre és épelméjűekre osztani, mert az ún. elmebetegek osztálya meghatározatlan és meghatározhatatlan; „büntetéstől való elkülönítésük” is csak a megtorlás egyik formája. Jólismert tény az is, hogy ugyanarról az esetről könnyen kaphatnak pozitív és negatív szakvéleményt is. Szasz szerint ennek oka a pszichiátria fejletlenségére vezethető vissza. Véleményük kialakításakor a szakértők nem tartják magukat egységes mércéhez, mert ilyen mérce nincs. Vagyis azt, hogy egy személy szellemi beteg-e vagy sem, egyszerűen azért nem lehet megállapítani, mert nincs használható, pontos mérce a szellemi egészség megállapítására. (Szasz komparatív példája: a vádírásban a toxikológus véleménye szerint a test halálos mennyiségű arzént tartalmaz, a védelemben egy másik toxikológus vizsgálata alapján a testben nem található halálos arzénadag — mindkettő lelete helyes lehet, mert egyikük a milligramm arzént tart halálos adagnak, a másik pedig a milligrammot.) Mindezen okokból a szerző elveti a szellemi betegség figyelembevételét, mint felmentő állapotot. A bűnözőket felelős emberi lényként kell kezelni, ez egyetlen esélye annak, hogy valóban emberek maradjanak. Egyik legfőbb kifejező megállapítása, amely a fenti problémához kapcsolódik, a következő: „Amennyiben ember az ember, és nem gép, cselekedeteiben mindig van valamilyen egyéni választás, amely szerint *mindig* felelős is cselekedeteiért. A örültségben nincs kevesebb módszeresség, mint az épelméjűségben.” (135. old.) Ezzel egyben kifejezi harcát az emberekkel való egyenlő bánásmóddal — követeli az amerikai tétéles jog kettéválasztásának megszüntetését —, nem létezhet két jogrendszer egy államban, amelyek közül egyik a normális, egészséges személyek viselkedését szabályozza, a másik pedig a szellemi betegek viselkedését. Az embert mindvégig szerződő félként kell kezelni, nem pedig megfosztani cselekvőképességétől, és alacsonyabb rendű lényként bánni vele. Ha az emberek ugyanis megszegik szerződéseiket, vagyis nem teljesítik kötelezettségeiket, ezt nem akaratlanul teszik — kivéve a nagyfokú alkalmatlanság esetében, mint amilyen az agy megsértése vagy a szenilitás, — hanem azért, mert azt hiszik, hogy az előnyükre szolgálnak. Épp ezért úgy kell tekinteni rájuk, mint kompetens egyénekre, és a szerződés megszegésére büntetéssel kell válaszolni.

Az állam visszautasíthatja, hogy egy személlyel szerződő félként bánjon el és pszichiátriai kezelésre szoruló egyedet teremtsen belőle. Az ilyen bánásmód visszautasításának példáját adja Szasz az uralkodó helyzet teljesebb bemutatására: A 23 éves Jim Cooper 1957 áprilisában kilenc revolverlövéllyel megölte menyasszonyát, azután önként jelentkezett a rendőrségen. A gyilkosságot előre megfontolt szándékkal követte el, tudván, hogy ezért halálbüntetés jár. Célja tulajdonképpen az is volt, hogy kivégezzék. Cooper ugyanis felelősnek érezte magát apja haláláért. Egy téli napon a kilenc éves Jim sapka nélkül indult iskolába, apja utána szaladt a sapkával, de elcsúszott a jégen, és az esés végzetes volt. A tárgyalás előtt Coopert Massachusetts állam törvényei szerint pszichiátriai vizsgálatnak

vetették alá, hogy kiderítsék az esetleges szellemi megbetegedés vagy másmilyen defektus jelenlétét, amely befolyásolhatná felelősségét. E vizsgálat alkalmával Coopert egészségesnek találták. Cooper maga is követelte a tárgyalást és megbüntetését. A hivatalosan kijelölt védelem azonban elvetette Cooper kérését, és a vádlott újból való kivizsgálása alapján a védőbeszédben Coopert, mint „Érzelmileg beteg emberi lényt” tüntette föl, akinek pszichiátriai kezelésre van szüksége, a gyilkosság pedig nem volt más, mint betegségének erőszakos megnyilvánulása. Ezek szerint a vádlott felmentését kérték és a kivégzés helyett — életfogytiglani bebörtönzést egy állami elmeegógyintézetbe. Cooper elvetette ezt és a tárgyaláson kijelentette, hogy a halálbüntetésen kívül minden más ítélet hiba. A bírák eleget tettek kívánságának. Itt azonban nem fejeződött be az eset — a kormányzó számtalan petíciót kapott, amelyben az ítélet megváltoztatását kérték. Cooper továbbra is kitartott, és a halálbüntetés végrehajtását kérte, most már akár irgalomból is, hogy megszabaduljon életétől, amely se nem tiszteletreméltó, se nem kívánatos többé számára. Az államnak mégis sikerült — az elsődleges ítéletet pszichiátriai véleménye alapján — életfogytiglani bebörtönözésre változtatni. Az ítélet jogerőssége után Cooper fölakasztotta magát.

Az elmebetegeket nemcsak polgári jogaiktól fosztják meg, hanem legalapvetőbb jogaikat is korlátozzák — ezek pedig az alkotmányos jogok. Megsértésük világosan rámutat aiz amerikai társadalomban újonnan kialakuló diszkriminációra, az elmebetegek diszkriminálására. Szasz véleménye szerint az alkotmányfüggelék jelentős hányadának megsértéséről van szó. A hetedik alkotmányfüggelék megsértése, semmibevétele a leglesújtóbb — magyarázatában Szasz azt az abszurd kérdést teszi fel, amely az embert, mint lényt, megszégyeníti és lealacsonyítja. Vajon megér-e húsz dollárt annak a megállapítása, hogy bíróság elé állítható-e valaki? És mennyit ér az elmeegógyintézetbe zárás elleni védelem? Amerikai gyakorlat szerint ez nem ér meg húsz dollárt. Pszichiáterek véleménye alapján visszautasítják a bírósági tárgyalás levezetését, és helyette a bűnözők elmeegógyintézetébe zárják az állítólagos elmebeteget — mindezt bírósági segítség igénybevétele nélkül. Ezze, a pszichiáterek az igazságszolgáltatás területére törnek be, és az idevágó problémákat megfelelő képzettség hiányában, tudománytalan vagy féltudományos találgatásokkal oldják meg. Így kétszeresen megbüntetik a bűnözőt: néhány évi elmeegógyintézetben való tartózkodás után, mint súlyosbult és kompetens egyén ellen eljárást indítanak és ügyében ítéletet hoznak.

A Law, Liberty, and Psychiatry Szasz huszadik századbeli harca az emberek egyenlőségéért. Maga a harc nem új — amióta az emberek társadalomban, illetve osztálytársadalomban élnek, ez a harc együtt él velük. A társadalom fejlettségi fokának megfelelően változnak céljai. Az előbb megvalósított cél a következő, a magasabb cél elérésének alapja. Potosabban, a továbbhaladás szülője: minden megvalósított cél uralkodó állapottá alakul, és az idő múlásával rámutat saját fogyatékoságaira és deformációira. A felismert fogyatékoságok és deformációk kiküszöbölésére irányuló harc az új cél.

A kapitalista társadalomban az emberek jogilag egyenlők. Szasz könyvében megmutatja a valódi egyenlőtlenség egyik lehetséges formáját, amely a jelenlegi fejlettségi fokon az amerikai társadalomban mutatkozik meg legintenzívebben, és ennek kiküszöbölését sürgeti. Következtetéseiben helyenként talán végletekbe esik (pl. amikor az összes elmebeteg egyenlőségét kéri, tekintet nélkül a betegség fokára), analízise (helyenként éppen ezért) mégis leleplező, releváns és elgondolkoztató.

JEGYZET

„A common law-ban, ha a per értéke meghaladja a húsz dollárt, alkalmazandó marad a jury előtt folyó tárgyalás, és az Egyesült Államok egyetlen bírósága sem vizsgálhatja felül a jury által megállapított tényeket, hacsak ezt a common law szabályai nem engedik meg.”